

Mezi nihilismem a křížovou výpravou

Eliška Foukalová (Gymnázium Jana Keplera)

Co je nám vůbec do toho? Do Běloruska? Do Číny? Do porušování lidských práv? Do politiky? Lhostejno jaký pojem si za „to“ dosadíme, tato otázka padne v různých obměnách dříve či později v každé diskusi o hodnotách a prioritách v politice. Za všemi těmito dotazy jako by stála nevyslovena otázka jiná, otázka po smyslu prosazování morálních hodnot. Vždyť prosazování hodnot a ideálů zní už ze své podstaty jako věc nesnesitelně nepraktická. Zatímco rezignace nabízí pohodlí, obhajoba hodnot na nás nakládá břemeno odpovědnosti a uvádí nás do neustálé nejistoty, neboť každá odpověď vede jen k novým otázkám a pochybnostem. Mají-li být totiž krásná slova o hodnotové politice proměněna v činy, musíme vědět, o jakých hodnotách mluvíme a ptát se po jejich zdrojích. A co hůř, přijmeme-li nějaké hodnoty za své, jsme obtíženi povinností je hájit a přitom konfrontováni s pocitem vlastní bezmocnosti. Vždyť co zmůže jednotlivec a co zmůže malý národ tváří v tvář mocnostem, které po těchto hodnotách okázale šlapou? A nemůže se nám až příliš snadno stát, že se v zápalu boje sami zpronevěří hodnotám, které jsme se rozhodli hájit?

Jednotlivci i lidská společenství zakládají své rozhodování na hodnotách, které nemohou nikdy zcela pragmaticky a racionálně obhájit. Bez základních hodnot totiž nemáme na čem stavět. Otázka: „K čemu je hledat pravdu a snažit se jí podřizovat svůj život?“ se stává nesmyslnou, přijmeme-li pravdu jako základní kritérium všech svých činů. Pokud bychom se pokoušeli dokázat platnost morálních hodnot a ideálů na základě prospěchu, který nám (ať už jako jednotlivcům či jako státům) mohou přinést, znamenalo by to, že jsme si za své základní hodnoty zvolili sebestřednost a prospěchářství, jimž musí být vše ostatní podřízeno. Chceme-li být tedy důslední, pak na otázku: „Proč hájit lidská práva?“ existuje jen jediná odpověď: „Protože je to prostě správné.“ Základní právo na lidskou důstojnost, svobodu a rovnost musíme nakonec vždy přijmout „pouhou vírou“, nemůžeme si na ně sáhnout a nemůžeme si je vědecky ověřit. Tato víra v hodnoty přitom nemá vést k fanatické zaslepenosti. Při proměňování abstraktních hodnot v konkrétní činy je nezbytné využívat rozum, který mnohdy brzdí naše nadšení. Jestliže konstatujeme, že hájit lidská práva je prostě správné, neznamená to vyloučit zcela zásadní debatu na téma, co všechno patří mezi skutečná lidská práva hodná obhajoby. Ovšem tato diskuze může probíhat jedině ve chvíli, kdy je na čem stavět – na sdíleném ideálu základní lidské rovnosti a důstojnosti. Naše racionální debaty mohou tedy fungovat jedině tehdy, když jsme již iracionálně přijali existenci hodnot, které má smysl prosazovat.

Hodnoty, na kterých se zakládá boj za demokracii a lidská práva, samozřejmě nespady z nebe, ale byly formovány v rámci určité historické tradice a to zejména tradice židovsko-křesťanské a řecko-římské. Proto se může jejich prosazování zdát mnohdy snazší ve státech, které prošly touto tradicí. Zároveň je však nebezpečné považovat hodnoty, ze kterých vychází idea demokracie a lidských práv, za pouhý sociální konstrukt. Když otcové zakladatelé USA mluví v Deklaraci nezávislosti o tom, že „všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni“ a „jsou obdařeni svým Stvořitelem určitými nezcizitelnými právy“¹ nejde o pouhý relikv doby, ale o zcela zásadní prohlášení o tom, že hodnoty demokracie a lidských práv lze považovat za univerzálně a neotřesitelně platné právě pro jejich transcendentní povahu. Ještě zřetelněji formuluje toto přesvědčení Masaryk: „Nejhlubší argument pro demokracii – víra v člověka, v jeho hodnotu, v jeho duchovnost a v nesmrtelnou duši; to je pravá, metafyzická rovnost. Eticky je demokracie zdůvodněna jako politické uskutečňování lásky k bližnímu.“² Ani v jednom případě přitom nejde o snahu budovat demokracii na jedné konkrétní náboženské tradici, tím méně pak zavádět nějakou státní církev. Právě naopak jde o pluralitu a o toleranci, ale „ne toleranci z náboženského indiferentismu,

¹ *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Deklarace nezávislosti Spojených států amerických* [cit. 25. 10. 2020]. Dostupný z:

https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Deklarace_nez%C3%A1vislosti_Spojen%C3%BDch_st%C3%A1t%C5%AF_americk%C3%BDch&oldid=19063367

² ČAPEK, Karel. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha: Československý spisovatel, 1990. ISBN 80-202-0170-X. Str. 327

nýbrž toleranci pozitivní: každý držet si své, mít své přesvědčení, ale vážit si opravdového přesvědčení druhých. Pravdy každému přejte.“³ Jde tedy o to společně si uvědomovat duchovní (nikoli nutně náboženskou v tradičním slova smyslu) rovinu sdílených hodnot, a tak se vyvarovat toho, aby byly tyto hodnoty zadušeny laciných hokynářským počtářstvím a hodnocením všech rozhodnutí jen podle toho, zda se v danou chvíli stanou zdrojem materiálního zisku. Protože člověk a tím spíše stát, který se vzdá univerzálních morálních hodnot kvůli dočasnému pragmatickému zisku, ztrácí i své vlastní zakotvení, a tak nakonec ztrácí vše a nezískává nic. A protože nic se řekne latinsky *nihil*, pak je i neochota zastat se hodnot výrazem skutečného politického i morálního nihilismu.

Státy, národy ani mezinárodní společenství nemohou dlouhodobě fungovat bez vědomí společně sdílených hodnot. K jejich soudržnosti samozřejmě přispívá i historicky sdílené území, jazyk či ekonomická výhodnost, ale protože ani v jednom případě nejde o věci trvalé a neměnné, musí být právě hodnoty tmelem, jímž mohou být lidská společenství udržována i ve chvíli, kdy jsou ostatní důvody oťreseny. Tyto hodnoty však nemohou být pouze deklarovány. Skutečné hodnoty se nepoznají podle toho, co si státy a mezinárodní společenství zapíší do ústav a zakládajících dokumentů. Identita států je určována ideály, které prosazují ve vztahu k druhým nebo naopak prosazovat odmítají. I zde platí biblické: „Po jejich ovoci poznáte je.“ Jsme-li tedy konfrontováni s otázkou, jak se postavit k pošlapávání lidských práv a demokratických ideálů ze strany běloruského, ruského, čínského či jakéhokoli jiného autoritářského režimu, můžeme ji vnímat i jako podnět k tomu ujasnit si svoji vlastní identitu. Masaryk říká, že „politika zahraniční bude vždycky odpovídat vnitřní jakosti států.“⁴ Jsme-li totiž ochotni smířit se s brutálním potlačováním opozice a zfalšováním voleb v Bělorusku, kdo může zaručit, že bychom se s tímtež nesmířili brzy i u nás? Tyto režimy nám tak nastavují zrcadlo. Jejich počínání je výzvou k tomu říci si, které z hodnot zapsaných v naší ústavě a omílaných v projevech k velkým výročím skutečně vyznáváme a jsme ochotni je hájit, a které jsou pro nás jen ozdobným přívěskem bez většího významu.

Nesmíme proto především propadnout iluzi, že naše ideály se prosadí tak nějak samy pro svou správnost, nebo že jsme naopak malí a slabí a nemáme proti cynickým mocnostem tohoto světa nejmenší šanci. „Svět se neskládá – i když by bylo velmi pohodlné si to tak představovat – z hloupých velmocí, které mohou všechno, a chytrých malých národů, které nemůžou nic,“⁵ píše Václav Havel v polemice s Milanem Kunderou o „českém údělu“. Je snadné přenést odpovědnost za stav světa na vzdálené a neosobní mocnosti či nevyhnutelný historický vývoj, protože tím zároveň říkáme, že jsme bezmocní a tedy bez viny a nemusíme se o nic snažit. Stejně tak může být jednotlivec v pokušení přenést veškerou odpovědnost na národ, na stát, na představitele zahraniční politiky, protože „naše“ velké hodnoty, mohou být přece prosazovány zase jen skrze „naše“ velké celky. Nikoli už já, ale my. Úskalí této optiky skvěle vystihuje Karel Čapek ve své *Kritice slov*: „Slovo ‚my‘ má svůj defekt. Je pohodlné a nezávazné. Lehko se např. řekne ‚My, národ holubičí‘, ale těžší je říci ‚Já, člověk holubičí (...) ‚Já‘ je slovo praktické, zavazující a činné; je nekonečně skromnější než ‚my‘, je znepokojivé a těžké; ‚já‘ je zároveň slovo svědomí i slovo činu.“⁶ Ted’ však kritického čtenáře jistě napadne otázka: „Copak mohu já jet do Běloruska a donutit Lukašenka k odstoupení? Copak mohu já otevřít brány koncentračních táborů a zastavit genocidu Ujgurů v Sin-t’iangu? Vždyť to je přeci úplně k smíchu.“ A jistě je v takové námitce kus pravdy – nejsme bohové ani superhrdinové, a tak si musíme klást skromnější cíle. To však neznamená složit ruce do klína. Žijeme v systému demokracie a tržního hospodářství, a tak můžeme vytvářet tlak na politiky i firmy jako voliči a spotřebitelé. Můžeme dát svůj hlas stranám ochotným zastat se demokracie a lidských práv a sami být občansky aktivní. Můžeme zodpovědně nakupovat, např. s ohledem na informace o společnostech profitujících z nucené Ujgurské práce.⁷ Nejsme přece

³ Tamtéž, str. 278

⁴ Tamtéž, str. 311

⁵ HAVEL, Václav. TOMSKÝ, Alexander, ed. a PREČAN, Vilém, ed. *O lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*. 2. vyd. London: Rozmluvy, 1989. ISBN 0-946352-04-6. Str. 198

⁶ ČAPEK, Karel. *Kritika slov*. Praha: Aventium, 1927. Str. 8

⁷ KELLY, Annie. 'Virtually entire' fashion industry complicit in Uighur forced labour, say rights groups. *The Guardian* [online]. 2020 [cit. 25. 10. 2020] Dostupné z:

oddělení od problémů světa, a tak přijetím odpovědnosti za druhé chráníme nakonec i sebe, abychom v okamžiku, kdy se sami ocitneme v ohrožení, nakonec s hrůzou nezjistili, že už není nikdo, kdo by se nás zastal.

Vědomí osobní odpovědnosti jednotlivců nás může chránit i před příjemnou, ale naivní představou, že je možné dosáhnout v otázce prosazování hodnot nějaké bezvýhradné národní shody. Hodnotové rozdělení neexistuje jen mezi státy demokratickými a nedemokratickými, ale v každém státě a v každém lidském společenství. Toto hodnotové rozdělení je něčím víc než pouhým rozdílem v názorech. V každém funkčním společenství existuje názorová pluralita, a přitom se spolu na základních hodnotách mohou docela dobře shodnout lidé, kteří se jinak liší v názoru na výši daní či legalizaci manželství stejnopohlavních párů. Debata o těchto tématech je jistě důležitá, ale zároveň nesmí zastínit rozdělení zcela zásadní. Rozdělení, které existuje mezi orientací na hodnoty – pravdu, lásku a spravedlnost – a orientací pouze na vlastní pohodlí a prospěch. Toto rozdělení prochází napříč národy a dějinami. V české historické tradici je snad nejtypičtěji vyjádřeno v napětí mezi věčným „švejkováním“ a tím, co Havel nazývá „životem v pravdě“. Avšak i hodnoty jako pravda a láska mohou být nebezpečné svou velikostí a svými absolutními nároky. Proto je na místě uvést ještě jedno rozdělení – mezi hledáním pravdy a snahou se jí sám podřizovat a představou, že už ji mám pevně v ruce, mezi tím sám se pokoušet jednat v lásce a tím ji v pyšném pocitu vlastní dokonalosti vyžadovat jen od druhých. Je třeba mít stále na zřeteli, že jasná rozdělení existují mezi idejemi a nikoli mezi lidmi. Ve většině z nás se Švejk neustále sváří s touhou po životě v pravdě. A tak musíme spolu se Solženicynem v pokoře vyznat, že „čára, která rozděluje dobro a zlo, neleží mezi státy, mezi třídami, mezi stranami – že protíná každé lidské srdce a všechna lidská srdce.“⁸

Pokora přitom nemá vést k rezignaci, ale k poznání toho, že kromě nebezpečí morálního nihilismu existuje i nebezpečí opačné, hrozba fanatismu a černobílého vnímání světa. Mohli bychom totiž začít považovat vlastní hodnoty za příliš samozřejmé a zcela přitom zapomenout, že i ony byly formulovány postupně v průběhu dlouhého historického vývoje. Hrozí nebezpečí, že budeme povýšeně a bezohledně zasahovat do států s odlišnou historickou tradicí, aniž bychom se pokoušeli porozumět převládající kultuře a mentalitě. Těžko nevzpomenout na sérii vojenských zásahů západních států, zaštiťovaných slovy o svržení diktátorů, boji proti terorismu a vývozu demokracie, mezi nimiž vyniká zejména Bushova neslavná invaze do Iráku, a které obvykle vedly jen k nahrazení jednoho zavrženého režimu režimem jiným ale neméně zavržením hodným. Pokud si totiž dovolíme pohodlně se zabydlet v hodnotách vymezených tvrdě podle schématu „my“ a „oni“, hrozí nám, že skutečnou obhajobu hodnot nahradíme jen moderní obdobou křížových výprav či necitlivého koloniálního „šíření civilizace“.

Ocitáme se tak v děsivém dilematu. Na jednu stranu máme moc i morální povinnost hájit určité hodnoty. Mezi tyto hodnoty však patří tolerance, respekt k druhým a právo na lidskou důstojnost a svobodnou volbu. Pokud je tedy budeme prosazovat příliš tvrdě, sami se jim brzy zpronevěříme. Naše evropská židovsko-křesťanská historická tradice v tom může být zdrojem varujících příkladů. Vždyť právě křesťanská církev se dokázala v zápalu boje za ušlechtilé ideály, jako je milosrdenství, odpuštění a lidské bratrství před Bohem těmto hodnotám postupně zpronevěřit. Ve jménu lásky k bližnímu se tak dobývala města a zapalovaly hranice. Je ovšem nesnadné rozlišit, kde končí zásadové prosazování hodnot a začíná fanatismus. Byl snad takovým fanatikem morálky Jan Patočka, když se stal mluvčím Charty 77? Vždyť věděl, co riskuje. Ale o pronásledování ze strany státu a tím spíše o smrti si přece neřekl, přišly jakoby mimoděk v důsledku jeho morálních rozhodnutí. A co třeba Jan Hus? Ten měl přeci reálnou volbu mezi přiznáním viny a životem a odmítnutím a smrtí. Ale přeci jen pro něj jedna z možností byla morálně nepřijatelná. A co tedy Jan Palach? Sebeupálení přeci není jediný možný způsob protestu. Ale obětoval svůj vlastní život, nedělal si nárok brát životy druhých. A co potom Gabčík a Kubiš? Ti přece při atentátu na Heydricha riskovali nejen ztrátu vlastního života, ale i životy nevinných. Dobrá, ale činili tak přeci v boji proti odpornému totalitnímu režimu. A co Che Guevara,

www.theguardian.com/global-development/2020/jul/23/virtually-entire-fashion-industry-complicit-in-ughur-forced-labour-say-rights-groups-chi

⁸ SOLŽENICYN, Aleksandr Isajevič. *Souostroví Gulag: 1918–1956: pokus o umělecké pojednání*. 2. díl. III. IV. část. Praha: OK Centrum, 1990. ISBN 80-900270-0-8. Str. 318.

člověk zodpovědný za teroristické útoky a popravy nevinných? Ale snažil se přece bojovat za sociální spravedlnost a mnohdy proti režimům, které samy nejednaly se svými oponenty v rukavičkách. A v čem se nakonec tolik liší dnešní sebevražední teroristé? Neexistuje nic jako neproblematický hrdina. Ano, většina z nás by asi nekreslila onu pomyslnou hranici mezi Gabčíka s Kubišem a Che Guevaru (i když někteří možná už před Palacha nebo před Husa). Tato řada postav však může připomenout, že prosazování hodnot má vždy svoji cenu a lze jen velmi těžko určit, kdy je tato cena morálně ospravedlnitelná a kdy příliš vysoká.

A přeci je naším úkolem právě ono balancování na hraně. Nemůžeme totiž ve jménu boje proti fanatismu, ve jménu tolerance a otevřenosti zrelativizovat všechny hodnoty. Tak bychom se jen dostali do bludného kruhu, ve kterém by nakonec i tolerance a otevřenost ztratily jakékoli morální opodstatnění. Ve jménu respektu k islámu či tradiční kultuře Iránu nemůžeme tolerovat to, když zdejší teokratický režim omezuje ženská práva či práva sexuálních menšin. Zároveň přitom nesmíme přistupovat na omezování náboženské a kulturní plurality ve jménu „tradičních“, „křesťanských“ či „národních“ hodnot. V zahraniční politice existují kroky, na jejichž správnosti se lze snadno shodnout – přimlouvání se za pronásledované a diskriminované, jasné pojmenování zločinů, kterých se dopouštějí autoritářské režimy či pomoc žadatelům o azyl přicházejícím z těchto států. Na druhé straně však stojí zejména vojenské zásahy, ke kterým je třeba přistupovat s maximální obezřetností, protože mnohdy přinesou víc škody než užítku. Je třeba nevzdat se klíčových hodnot, ale při jejich prosazování jednat s opatrností a nadhledem a hledat křehkou rovnováhu mezi rezignací a fanatismem.

Tato esej si neklade za cíl představovat nějaký všeobecný návod pro hodnotovou zahraniční politiku, tím méně pak konkrétní řešení situace v Bělorusku, v Hongkongu či kdekoli jinde. Naivně jednoduchá řešení složitých problémů obvykle selhávají. Neexistuje žádná navigace hodnotové zahraniční politiky, kterou bychom mohli jen zapnout a slepě se jí řídit. Nechceme-li však zůstat zcela ztraceni v bludišti rezignace a nihilismu, musíme se poohlédnout alespoň po kompasu. Takovým kompasem může být právě vědomí určitých základních hodnot – pravdy, lásky, spravedlnosti a lidské důstojnosti. Hodnot duchovních a univerzálních, a proto pevných a zavazujících. Nacházíme-li se v bludišti života, nezbyvá nám nic jiného než se na ně spolehnout. Tyto hodnoty nám však mohou toliko ukazovat správný směr. Konkrétní cesty a konkrétní řešení už musíme hledat každý sám za sebe, zapojit svůj rozum a stále znovu se kriticky ptát. Je třeba vzít tyto hodnoty vážně a nechat je promlouvat i skrze naše zdánlivě všední skutky. Jako jednotlivci především nemůžeme tuto odpovědnost za hodnoty přenechat pouze „mocnostem“ či „národu“, protože kdybychom to udělali všichni „skonala by národ asi velmi záhy – neskonala-li pak jedině proto, že tisíce jeho příslušníků budou boj za určité docela konkrétní hodnoty chápat – bez dlouhých řečí – jako svůj každodenní, aktuální a riskantní úkol, úkol nikoli národní, ale prostě lidský,“⁹ připomíná Havel ve své polemice s Kunderou. Tento úkol je nesnadný, vyžaduje od nás, abychom se vzdali svého pohodlí, a přitom nás uvádí do neustálé nejistoty. Chce to důvěru a zároveň pokoru. Nepochybovat o pravdě a přitom se učit stále rozvíjet vlastní chápání pravdy. Jen tak se můžeme vyvarovat povrchního černobílého pohledu na svět. Je třeba stále hledat onu úzkou cestu mezi nihilismem a fanatismem. Ale právě tato absence jednoduchých řešení a neustálé hledání úzkých cest se zdá být naším údělem ve světě, který je fascinující svou složitostí, i v lidském životě, který naplňuje smyslem právě ona svoboda a zároveň odpovědnost hledat pravdu a volit si cestu.

⁹ HAVEL, Václav. TOMSKÝ, Alexander, ed. a PREČAN, Vilém, ed. *O lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*. 2. vyd. London: Rozmluvy, 1989. ISBN 0-946352-04-6. Str. 194